

Бязлепкіна-Чарнякевіч Аксана Пятроўна

*канд. філал. навук, дацэнт (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь)
a.biazlepkina@gmail.com*

ІДЭАЛАГІЧНЫ ПРЫНЦЫП ФАРМІРАВАННЯ ЛІТАРАТУРНАГА КАНОНА

Безлепкина-Чернекевич Оксана Петровна

*канд. філол. навук, доцент (Беларуский государственный университет,
г. Минск, Беларусь)
a.biazlepkina@gmail.com*

ИДЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПРИНЦИП ФОРМИРОВАНИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО КАНОНА

В статье рассматриваются принципы обоснования и соотношения идеологических и эстетических закономерностей формирования литературного канона в контексте национальной культуры.

Ключевые слова: литературный канон; национальная идентичность; культура, этнос, государственность.

У беларускім акадэмічным кантэксце прынята меркаванне, што беларускі літаратурны канон сфарміраваны па эстэтычным прынцыпе (прафесар М. Мушыньскі: «У новай «Гісторыі...» было пераканальна паказана, што вытрымалі праверку часам і ўвайшлі ў залаты фонд нацыянальнага мастацтва творы, тэматычна звернутыя да народнага жыцця, лёсу Бацькаўшчыны. Даследчыкамі прымаліся пад увагу перш за ўсё ўзровень мастацкай дасканаласці твораў, глыбіня спасціжэння сацыяльнай рэчаіснасці і духоўнага свету чалавека, навадарства пісьменнікаў у раскрыцці нацыянальнага характару беларуса, у асаблівасці жанравай структуры, выкарыстанні вобразна-выяўленчых багаццяў народнай мовы» [1, с. 73]). Гэты прынцып выглядае адным з самых «элітных» і неаспрэчлых: гэты тэкст у каноне – таму што ён найлепшы па якасці. Гэтым жа прынцыпам кіраваўся Г. Блум, калі пісаў свой сусветна вядомы «Заходні канон» (у 1990-х эстэтычны прынцып быў аспрэчаны ў выніку многіх дыскусій, але на ў Беларусі ці Расіі ўсё яшчэ актуальны). Можна паспрабаваць тып літаратурнага канона разглядаць у карэляцыі з тыпам нацыі. Існуе шмат тыпалогій, але тут возьмем адну для больш яскравага супастаўлення.

Дазвоім сабе яшчэ адно назіранне. «Заходні канон» Г. Блума з прыматам эстэтычнага крытэрыя перакладзены на рускую мову і не перакладзены «Культурны капітал» Дж. Гілары, дзе адстойваецца фармальны крытэрыі, перастаўляецца акцэнт на «пытанне пра кананічнае ў яго сацыяльных і інстытуцыйных кантэкстах» [2]. Калі б можна было спытаць гэтых навукоўцаў, якім чынам суадносяцца навукальная праграма па літаратуры і літаратурны канон, то Г. Блум, напэўна, адказаў бы, што з літаратурнага канона адбіраюцца творы ў школьную праграму, а Дж. Гілары прытрымліваецца іншай пазіцыі: што трапіла ў школьны/універсітэцкія праграмы, тое і складае канон. І праўда хутчэй на баку Дж. Гілары, асабліва калі глядзець на працэс фарміравання канона з Беларусі. Т. Папавіч, сербская даследчыца, напісала кнігу «Усходні канон» і падкрэсліла самаўзнаўляльнасць канона: крытыкі і літаратуразнаўцы самі «прызначаюць» кнігу на роль класікі, і потым спасылаюцца на сваё прызначэнне, сцвярджаюць праз цытаванне і г. д.

Па-першае, ідэалагічны і эстэтычны крытэрыі могуць быць актуальныя на розных стадыях фарміравання літаратурнага канона, а па-другое, актуальнасць пэўнага крытэрыя можа карэляваць з тыпам нацыі. І тут трэба вызначыцца з тэрміналогіяй. Будзем лічыць, што літаратурны канон – гэта сацыяльна сканструйваная сукупнасць твораў, якія прызнаны найбольш значымі, уплывовымі і прадстаўнічымі ў пэўнай літаратуры, культуры ці эпосе. Ён фарміруецца ў выніку грамадскага і навуковага кансensusа, з’яўляецца эталонам і аказвае ўплыў на літаратуру, адукацыю і культурныя каштоўнасці («Канон уяўляе сабой і калектыўную культурную памяць, нейкага кшталту агульнае сховішча ведаў і дасягненняў, якое служыць для стварэння новых твораў» [3, с. 7]).

Таксама пэўнага ўдакладнення патрабуе тэрмін тып нацыі. Звычайна вылучаюць палітычную (грамадзянскую) нацыю і этнічную нацыю. Але для мэт гэтага артыкула такая класіфікацыя занадта грубая. Для больш тонкай наладкі будзем мець на ўвазе спрэчную класіфікацыю, якая ўключае яшчэ – культурную нацыю (да існавання дзяржавы) і гібрыдную нацыю. Яскравымі прыкладамі культурнай нацыі звычайна лічаць італьянскую і нямецкую. Логіка гэтага тэрміна ў тым, што такая нацыя існуе да існавання дзяржавы і аб’ядноўваецца мовай, культурай, рэлігіяй, але можа быць раз’яднана палітычна. Прапануем гіпотэзу: крытэрыі фарміравання літаратурных канонаў розных краін знаходзяцца ў вытлумачальнай карэляцыі з рознымі тыпамі нацыі, і гэтая карэляцыя пацвярджае дамінаванне ідэалагічнага крытэрыя пры фарміраванні літаратурнага канона.

Для грамадзянскай нацыі (у Францыі, Вялікабрытаніі, ЗША) вельмі важны менавіта ідэалагічны складнік. Некалькі супольнасцей трэба аб’яднаць фармальна тым спосабам і на тых падставах, якія цяпер актуальныя ў пэўнай краіне. У некаторых гібрыдных нацый (грамадзянская + этнічная) агульны канон можа адсутнічаць. Так, у кожнага з чатырох кантонаў Швейцарыі свае літаратурныя каноны, якія могуць для азнаямлення ўключаць перакладныя тэксты з іншых кантонаў. Пры падтрымцы дзяржавы такі статус кво можна трымацца дастаткова доўга. У іншых выпадках – адбываецца перамога аднаго этнасу, часам – разам з іншымі поспехамі на палітычнай арэне (маецца на ўвазе імперскі статус Вялікабрытаніі, Іспаніі, Партугаліі, Францыі, Аўстра-Венгрыі).

Усе выпадкі інтэрферэнцый літаратурных канонаў адбываюцца на перасячэнні нацыі грамадзянскай (калі яна стала моўнай нацыяй) і этнічнай. Адным з самых цікавых прыкладаў тут можа быць прыклад Ф. Кафкі, уключанага тым жа Блумам у «заходні канон». Творы Ф. Кафкі дзеляць тры каноны – нямецкамоўны, чэшскі і яўрэйскі. У кожным з гэтых выпадкаў уключэнне пісьменніка ў канон – ідэалагічнае: ён піша на нашай мове, хай сабе іншага паходжання і з іншай краіны; ён – жыхар нашай краіны, мова не мае значэння; ён па паходжанні – наш, астатняе не мае значэння. Вядома, можна, як Г. Блум, сцвердзіць эстэтычны прынцып: за Ф. Кафку б’юцца тры каноны з прычыны надзвычайнай якасці тэкстаў. Але эстэтычны прынцып працуе пасля ідэалагічнага. Ці стаў бы Кафка еўрапейскім класікам, калі б пісаў на чэшкай ці на ідыш? Адказ відавочны. І Блум, адбіраючы класікаў, выбіраў іх са спіса тых, хто «прайшоў экзамен» на класіка па паходжанні, мове твораў, гендары і г.д. На палях пакідаю пазнаку для беларусаў: магчыма, А. Міцкевіч – таксама такі прыклад інтэрферэнцый літаратурных канонаў, і трэба проста прызнаць ідэалагічны прынцып стварэння літаратурнага канона, змірыцца з тым, што людзі пісалі на мове перыяду распадна імперыі (Рэч Паспалітая).

У XIX стагоддзі апынуліся ў адной гістарычнай прасторы розныя нацыі – грамадзянскія і этнічныя. Ёсць трапная фраза пра тое, што нацыі паміж нямецкай і рускай моўнымі прасторамі зроблены літаратурамі. І працэс фарміравання літаратурнага канона ў такіх умовах мусіць быць трохі агрэсіўным з прычыны няроўнасці сіл. Адсюль часта ідзе моўны крытэрыі фарміравання літаратурнага канона (як гэта было ў беларускай літаратуры пачатку XX ст.). Мы ведаем, што на тэрыторыі Беларусі было чатыры дзяржаўныя мовы ў 1920-х гг., але ад твораў, напісаных у Беларусі на іншых мовах у той час, амаль няма следу.

Пры стварэнні літаратурнага канона звычайна паўстае важнае пытанне: якім чынам (па якім прынцыпе) аб'ядноўваць і ці аб'ядноўваць наогул у адзіны не-дыскрэтны літаратурны канон літаратурную традыцыю, якая развівалася на пэўнай тэрыторыі. Літаратурны канон ўзнікае, калі ёсць дзяржава, для якой канон выступае ў аб'яднаўчай функцыі сродкам трансляцыі ідэалогіі, ідэнтычнасці. Можна прывесці ў прыклад яўрэйскі літаратурны канон, які пачаў фарміравацца толькі пасля стварэння дзяржавы Ізраіль. Да таго моманту яўрэі існавалі як культурная нацыя, дыяспаральная нацыя. І на іх прыкладзе, а таксама на прыкладзе італьянскага і грэчаскага канонаў бачна, як вырашаецца пытанне са старажытнай літаратурай. З гістарычных прычын у яўрэйскі канон узялі ўсе тэксты, якія апісвалі жыццё народу, без увагі на мову іх напісання (Р. Вайс, стваральніца канона, нават шчыра прызналася, што не ўключыла літаратуру сефардаў, толькі таму што не ведае іспанскай мовы – гэта важнае ўдакладненне для разумення элементаў выпадковасці ў працэсе фарміравання канона).

У Грэцыі старажытнагрэчаскі канон вывучаюць у школьнай праграме (праўда, прадметаў два – новагрэчаская мова і літаратура і старажытнагрэчаская мова і літаратура). У Італіі старажытнарымскі канон разглядаецца як агульнаеўрапейская культурная спадчына, а ўласна італьянскі канон пачынаецца з Сярэднявечча (Дантэ, Пятрарка і г.д.). Можна аргументавана апеляваць да гісторыі Італіі і Грэцыі, да таго, што ў Грэцыі не з'явілася пісьменніка славуцей за Гамера з гістарычных прычын, але відавочна іншае: рашэнне пашырыць канон храналагічна і моўна – ідэалагічнае.

У гэтым кантэксце дзіўна выглядае пытанне нямецкай даследчыцы М. Рутц: «Ці трэба наогул распрацоўваць гісторыю *беларускай* літаратуры для даўнейшых эпох?» [4, с. 117]. Маўляў, там не было беларускай дзяржаўнасці і ідэнтычнасці.

Калі вяртацца да тыпаў нацыі, то цяжка ўстрымацца ад жарту – кожная гібридная нацыя гібридная па-свойму. Беларуская нацыя фармулявалася Багушэвічам («мова – адзежа душы»), Купалам і нашаніўцамі як этнічная, культурная. Адбор вёўся спачатку па моўнай прыкмеце, ва ўмовах канкурэнцыі з іншымі культурамі, памяць пра якія аказалася зацёрта. Тут рэалізоўваўся ідэалагічны прынцып. Савецкі перыяд гісторыі засведчыў фарміраванне грамадзянскай нацыі («савецкі чалавек»). Паколькі ў СССР беларусы не былі тытульнай нацыяй, то літаратурныя каноны фарміраваліся паралельна – беларускі літаратурны канон і агульны савецкі, куды былі для прадстаўніцасці дапушчаны і аўтары з нацыянальных рэспублік ці рэгіёнаў (І. Шамякін, В. Быкаў, Ф. Іскандэр, Р. Гамзатаў, Ю. Рытхэў і г.д.). Тут таксама эстэтычны прынцып рэалізоўваўся пасля ідэалагічнага. Атрымалася, што ў гібриднай савецкай нацыі паралельна гібридным афіцыйным канонам існавалі этнічныя літаратурныя каноны. Пасля распаду Савецкага Саюза беларуская нацыя, верагодна, заставалася гібриднай. А літаратурны канон

Такім чином, ідеологічні принципи з'являючись галу́бним при фарміруванні літературних канонаў, які ў сваю чаргу з'являюцца інструментам дзяржаўнай ідэалогіі (а таму не існуе канонаў без дзяржаў). Эстэтычныя прыныцы фарміравання літаратурнага канона, які сцвярджаюць многія навукоўцы ў розных краінах (М. Мушы́нскі, Г. Блум), актуальны для тых тэкстаў, якія прайшлі праверку ідэалагічным крытэрыем. Прынцыпы фарміравання літаратурнага канона знаходзяцца ў каралейцы з тыпам нацыі.

1. Мушынскі, М. І. Крытыка і літаратуразнаўства / М. І. Мушынскі / Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. Т. 4. Кн. 1. 1966–1985 / НАН Беларусі, АДДЗ не гуманітар. навук і мастацтваў, Ін-т ім. Я. Купалы; Навук. рэд. У. В. Гніламедаў, С. С. Лаўшук. – Мінск: Бел. навука, 2002. – С. 73–111.
2. Guillory, J. *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation* / J. Guillory. – Chicago and London: University of Chicago Press, 1993. – 392 p.
3. Поповић, Т. Источни канон / Т. Поповић. – Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2019. – 277 с.
4. Рутц, М. Адзін народ, адна мова, адна літаратура? Канцэпцыі гісторыі беларускай літаратуры ў эвалюцыйных змяненнях (1956–2010) / М. Рутц; пер. і камент. Ж. В. Некрашэвіч-Кароткая // *ТОPOS*. – 2022. – № 2. – С. 81–124.

канд. филол. наук, доцент (Пермский государственный национальный
исследовательский университет, г. Пермь, Россия)
bvarvara@yandex.ru

В статье представлен анализ образа Вирсавии в романах Т. Гарди «Вдали от обезумевшей толпы» и Зои Хеллер «Хроники одного скандала».

Ключевые слова: библейский сюжет; Вирсавия; Т. Гарди; З. Хеллер.

Цель нашего исследования – проанализировать переосмысление образа и истории библейской Вирсавии в романах писателя викторианской эпохи Т. Гарди («Вдали от обезумевшей толпы») (*Thomas Hardy, Far from the Madding Crowd*, 1874) и современной британской писательницы Зои Хеллер («Хроники одного скандала») (*Zoë Heller, Notes on a Scandal*, 2003). Писатели не пытаются «переписать» библейский миф (как это делает, например, шведский Т. Линдгрен в своем романе «Вирсавия») (1984) (см. об этом романе [1]), но создают новые «версии» Вирсавии и ее истории конца XIX в. (Т. Гарди) и начала XXI в. (Зои Хеллер), «подарив» своим героиням имя Вирсавии (*Bathsheba Everdene* и *Sheba (Bathsheba) Hart*).

Отметим, что основные принципы переосмысления библейского сюжета в романах Т. Гарди и З. Хеллер схожи (что чрезвычайно интересно, учитывая, что романы написаны с интервалом в примерно 100 лет). Во-первых, оба писателя обращают внимание на значительные изменения в положении женщины в обществе. Как известно, в Библии [2, 2 Цар. 11–12]) история Вирсавии из-